

گونه‌شناسی الگوی هشتی در معماری مسکن درونگرای ایران (اصفهان، یزد، کاشان)

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۳/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۴/۰۹

کد مقاله: ۴۱۲۳۶

متین خلاق دوست^۱، حسام معروفی^۲

چکیده

در معماری ایرانی هر فضای کالبدی به منظور فعالیتی خاص، برای رفع نیازهای ساکنین آن فضا شکل گرفته که فرم آن همواره متأثر از عواملی چون ویژگی‌های اقلیمی، مصالح و امکانات فنی، فرهنگ حاکم بر جامعه و خلاقیت طراحان بوده است. عناصر میانی و فضاهای واسط چون رواق، هشتی، ایوان، دالان در معماری مسکونی ایران نقش مؤثری داشته و در واقع این عناصر، سلسله مراتب فضایی بنا را تشکیل می‌دهند؛ که در این میان هشتی به عنوان یک فضای چند عملکردی که مهمترین نقش آن حرکت و تقسیم فضایی است از جایگاه بیشتری در معماری سنتی ایران برخوردار می‌باشد. این پژوهش با هدف مطالعه گونه‌های مختلف هشتی در خانه‌های سنتی ایران و ارزیابی چگونگی فرم و مشخصات کالبدی آن در شهرها و دوره‌های مختلف معماری ایران تدوین شده است. روش تحقیق در این پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی است و با انتخاب نمونه‌های مسکن سنتی در معماری درونگرای ایران انجام شده است. روش جمع‌آوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای بوده و با مشاهده خانه‌های سنتی ایران و در نهایت ترسیم دیاگرام تحلیلی از آن‌ها به بررسی انواع هشتی در بناهای مسکونی ایران پرداخته و سپس با تحلیل ساختاری و یافتن الگو و درون‌مایه مشترک و تناسبات معماری حاکم و بررسی مشخصات کالبدی آنها نتایج حاصل شد که بیانگر تفاوت الگوی هشتی بر اساس عواملی نظیر اقلیم و دوره‌های تاریخی و ... می‌باشد.

واژگان کلیدی: سلسله مراتب فضایی، گونه‌شناسی، هشتی، معماری درونگرا، معماری مسکونی

۱- مدرس گروه معماری واحد یادگار امام خمینی(ره)، تهران، ایران؛ m.khallaghdoost@gmail.com

۲- مدرس گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، ایران؛ hesam.maroffi13@gmail.com

معماری سنتی ایران در زمان و مکان خود یکی از با ارزش‌ترین میراث‌های فرهنگی جهانی به شمار می‌رود (دبیا، ۱۳۷۸، ۲۷). به همین سبب تبارشناسی معماری گذشته و تأمل در چگونگی‌های هستی آن بسیار قابل توجه است (زهادی، ۱۳۸۳، ۲). باید توجه داشت که الگوهای معماری از طریق ترکیب عناصر، عوامل و حالت‌های فضایی پدید می‌آیند. مراد از حالت در معماری، فضای غنی شده است. فضایی که مستقیماً به خاطر مخاطب و کسانی که از آن فضا بهره می‌گیرند، سازمان یافته است و محصول قرن‌ها تجربه‌ی احساسی تجسم یافته در بناست (حائری، ۱۳۷۸، ۲۴). در واقع مهم‌ترین فاکتور مورد توجه در طراحی انسان است و توجه به حضور او در فضا، چگونگی این حضور، نحوه‌ی شناخت او و سطوح مختلف روان‌شناسی فردی و اجتماعی او در هر زمان با توجه به شرایط آن دوره (افتخارزاده، ۱۳۸۳، ۱۲). معماری گذشته ایران واجد ارزش‌هایی بوده که آن را به طبیعت و فضاوندی نزدیک می‌سازد (زهادی، ۱۳۸۳، ۲).

ویژگی معماری سنتی این است که پیوسته با روح سنت سازگاری داشته باشد و این سازگاری دست‌کم با مظاهر اصلی آن مانند معماری مکان‌های مقدس نمودار است و همان‌طور که گفته شد؛ هنر زیستی و به تبع آن معماری سنتی به زیبایی اهمیت دارد، زیرا از میان همه صفات الهی که در این جهان متجلی شده، بیش از همه یادآور هستنی مطلق است (نصر، ۱۳۸۰، ص ۱۶). ما کوپر خانه را نمادی از انسان می‌دانیم؛ "خانه بازتابی است از اینکه انسان خود را چگونه می‌بیند" (کوپر، ۱۳۷۹، ۵۴)، و با توجه به اینکه خانه دارای دو فضای متفاوت که فضای داخلی شامل فضای درونی و خصوصی است و فضای خارجی که فضای باز بیرونی و عمومی را دربرمی‌گیرد. در این رابطه می‌نویسد که "خانه ممکن است به دو صورت دیده شود: اول تجلی آشکاری از خود- که پیام‌های روانی از خود به سوی نماد عینی خود جاری می‌شود و دوم بصورت کشف شهود ماهیت "خود" که در این حالت پیام‌ها از نماد عینی به جانب خود باز می‌گردند (کوپر ۱۳۷۹-۵۸-۵۹).

شرایط زندگی دنیایی باید به گونه‌ای فراهم شود که حرکت جامعه به سمت آرمانش را تسهیل کند و در کنار این تسهیل زندگی اخروی و معنوی جامعه مغفول و مهجور قرار نگیرد به بیان دیگر جان زندگی مطلوب در تفکر اسلامی، معنویت آن و نقشی است که این معنویت در تأمین سعادت اخروی انسان ایفا می‌نماید که اگر این "جان" از زندگی گرفته شود جز لاشه خاکی از آن باقی نمی‌ماند (نقی زاده، ۱۳۸۶، ۴۱۰).

مسکن سنتی به علت جوابگویی به این نهاد فطری با انسان انس دارد لذا مسکن سنتی را نمی‌توان به لحاظ کالبدی، هندسی و فرمی توصیف کرد بلکه معانی ورای آنها از اهمیت بیشتری برخوردارند. اجزای مختلف مسکن سنتی بر اساس معانی حاصل از فراگاهی معماران شکل گرفته‌اند. معماران سنتی با در نظر آوردن معانی بی‌شکل و تجسم بخشیدن به آنها در قالب اشکال معماری، تصورات خود را از عالم و در نتیجه مشیت الهی در بناها و دست ساخته‌های خود به منصف ظهور رسانده‌اند. بناهای سنتی که غالباً در تطابق با شرایط زیستی جامعه شکل گرفته‌اند، منعکس‌کننده برخی از روابط و الگوهای رفتاری و اجتماعی و نحوه استفاده از فضا هستند وجود ارتباطی گسترده و چند جانبه بین انسان و فضای زیست او موجب شده است که رابطه‌ای کمابیش بین انسان با محیط زندگی او پدید آید. به همین سبب هر فضای معماری نشان‌دهنده بعضی خصوصیات فرهنگی- قومی است که برخی از افکار، عقاید، خواسته‌ها و رفتارهای فردی و اجتماعی را نشان می‌دهد (سلطان زاده، ۱۳۷۲، ۱۰).

به عبارت دیگر بسیاری از فضاهای ورودی همانند واحدهای دیگر معماری تنها برای پاسخگویی و تأمین نیازهای مادی و ملموس طراحی و ساخته نمی‌شد بلکه فرهنگ و الگوهای رفتاری، ارزش‌های معنوی و اجتماعی، نقش مهمی در شکل‌گیری آنها داشته است و اهداف و اصولی متناسب با آن بنا از جمله: حفظ حریم افراد خانواده در نظر گرفته می‌شد. و فضای ورودی خانه‌های سنتی به تبعیت از اهداف مذهبی و اجتماعی طوری طراحی می‌شود که افراد بصورت ناگهانی و یک مرتبه وارد فضای خانه نشوند و همچنین از فضای ورودی (از درگاه یا هشتی ورودی) به فضای داخلی خانه دید مستقیم وجود نداشته و یکی از اهداف مهم در طراحی فضای ورودی خانه‌ها نه تسهیل حرکت، بلکه کنترل آن و طولانی نمودن مسیر حرکت از بیرون به درون بوده است (سلطان زاده، ۱۳۷۲، ۶۰). دکتر بلخاری در رابطه با فلسفه وجود هشتی در خانه‌های ایرانی معتقد است «هشتی در خانه‌ها که به نحوی مرز میان خلوت و جلوت یا حریم و فضای خارج از خانه را شکل می‌داد. هشتی به عنوان یکی از اصول خانه‌سازی، با فضا و راهروهای پیچ در پیچ نه تنها مانع نگاه اغیار به داخل منزل می‌شد بلکه با ایجاد مکثی روانی، هر که از خانه بیرون می‌شد را آماده ورود به عرصه جامعه می‌کرد و آنکه وارد می‌شد را آماده ورود به عرصه خانه. تا گواه و شاهدهی باشد بر دو فضای متفاوت بیرون و اندرون و اینکه این دو فضای متفاوت رفتار و منشی متفاوت را طلب می‌کند به یک عبارت؛ فضای فیزیکی هشتی در اصل درنگی برای رویارویی با دو فضای متفاوت را ایجاد می‌کرد». بنابراین می‌توان گفت که هشتی هم عملکرد معماری داشت و هم با ظرایف زندگی اجتماعی هماهنگ شده بود. از این رو مطالعه هشتی به عنوان یک عنصر چند مؤلفه‌ای و گونه‌شناسی آن می‌تواند به ثبت طبقه‌بندی به لحاظ فرم و شناسایی تنوع شکلی در تناسبات پلان، برش و انواع رایج ساختار تزئینات و حوزه قرارگیری آن در بنا، بیانجامد. بر این اساس نگارندگان در این مقاله که به صورت مطالعه‌ای گذشته‌نگر انجام شده، شاخص‌های

اقلیمی، عملکردی، ساختاری و تزئیناتی را مبنای روند مقاله قرار داده است. که در این راستا، در ابتدا چهارچوب نظری تحقیق با مطالعه بر روی اسناد و مدارک کتابخانه ای مشخص شده و در مرحله بعد ویژگی تناسبات حاکم بر هشتی ها مورد مقایسه قرار می‌گیرد. بطور خلاصه در روند این مقاله ابتدا به تعریف و پیشینه تحقیق در خصوص موضوع پرداخته می‌شود و سپس معماری هشتی‌ها مورد بحث قرار می‌گیرد. در ادامه پس از معرفی نمونه های انتخابی به بررسی و تحلیل آنها در قالب جداول پرداخته میشود و در انتها نتایج حاصل از پژوهش فوق بیان می‌گردد.

۲- گونه و گونه‌شناسی

در زبان فارسی واژه گونه یا تیپ را می‌توان به گروه خاصی با یک ویژگی یا علامت مشخص نسبت داد. شناخت و کاربرد فراوان گونه‌شناسی در شاخه‌های مختلف علوم از دیرباز تاکنون، بیانگر اهمیت به سزای آن است. از اواسط قرن هجدهم در معماری و باستان‌شناسی از گونه‌شناسی به عنوان ابزاری برای شناخت و دسته‌بندی بهره گرفته شد (معماریان، ۱۳۸۴، ۱۹۵). اندیشه دسته‌بندی بناها براساس وجوه مشترک آن‌ها از حدود سه دهه پیش در ایران شکل گرفت که بطور جدی نخست در دانشکده‌های معماری و شهرسازی مطرح شد. در دهه ۱۳۶۰ خورشیدی گونه‌شناسی یکی از موضوعات مورد علاقه دو سازمان دولتی بنیاد مسکن و سازمان تحقیقات ساختمان و مسکن شد که هر دو هدف اصلی خود در مطالعات گونه‌شناسی را دستیابی به الگوهای مناسب برای طراحی ذکر نموده‌اند (همان، ۲۰۱).

در راستای شناخت بهتر هشتی در معماری مسکونی سنتی ایران، میتوان آن‌ها را بر اساس شکل، وسعت و همچنین میزان ایفای نقش در زمینه ارتباطات اجتماعی طبقه بندی کرد. بر این اساس در خانه های مورد مشاهده و مطالعه تحلیل و تمیق شده، و به دلیل کثرت نمونه های بررسی شده هشتی، در این نوشتار امکان معرفی همه آنها نمی باشد و تنها به ارائه برخی موارد شاخص اکتفا می گردد.

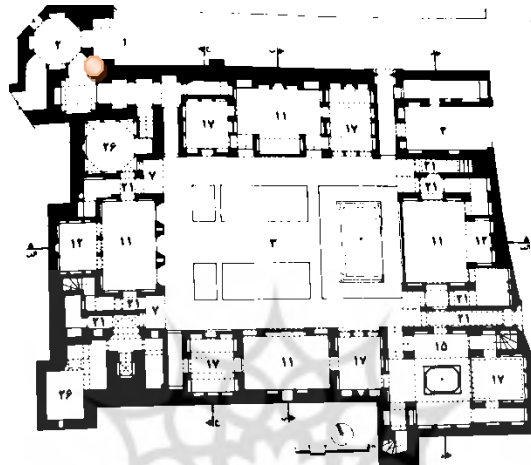
۳- قدمت هشتی در خانه های سنتی

این فضا مانع می شود که افراد با ورود به خانه دید مستقیم به فضای خصوصی داشته باشند (بمانیان، ۱۳۸۹). هشتی برای انشعاب قسمت های مختلف خانه و گاه برای دسترسی به چند خانه ساخته می شد. در خانه های بزرگ، اندرونی و اقامتگاه های خدمتکاران نیز به هشتی راه داشتند و اغلب برای جدا سازی آقایان و خانم ها دو قسمتی ساخته می شد (کاتب، ۱۳۸۷). در بسیاری از خانه هایی که از دویخس اندرونی و بیرونی تشکیل شده بودند معمولاً از هشتی ورودی دواره جداگانه منشعب و به هر کدام از آنها منتهی می شد در بعضی از خانه ها، بخش اندرونی، از کوچه، دری جداگانه داشت (کولیور رایس، ۱۳۶۶، ۱۲۹). در دوره ها و شهرهایی که مردم از تعدی زورگویان یا حمله بیگانگان در امان نبودند فضای ورودی خانه ها را به شکل ساده و بدون تزئینات می ساختند که توجه دیگران به آن جلب نشود شاردن در باره این موضوع چنین گفته است: در این خانه کوچک است بطوری که نمی توان حدس زد که در پس آنخانه ای بدین بزرگی و زیبایی باشد چند سالی است درز ایران رسم شده درهای خانه ها را کوچک می گیرند بطوری که اکنون یا در بزرگ برای منازل خویش تهیه نمی کنند و یا آنرا زینت نمی نمایند (شاردن، ۱۳۶۲، ص ۱۷۰). سردر این خانه ها دارای دوسکوبوده و درها دارای دوکوبه جدا ویژه مردان و زنان می باشد که هر کدام با صدایی متناسب با جنسیت در نوع صدا متفاوت می باشد.

دو دالان یکی از بخش بیرونی و دیگری از بخش اندرونی خانه به هشتی راه داشتند. اندرونی جایگاه زندگی خانواده بوده و بیگانگان بدان راه ندا وگاهی مهمانان در بالاخانه (اتاق روی هشتی) که به اندرونی نزدیک بود پذیرایی می شدند (پیرنیا، ۱۳۷۶، ۳۶). بطور کلی جایگاه هشتی در معماری ایرانی تحت تاثیر اسلام بوده و قدمت استفاده از ساختار هشتی به دوران پس از اسلام باز می گردد که به مرور زمان از جایگاه و اهمیت ویژه ای برخوردار شده است. در ایران اسلامی و حتی قبل از اسلام خانه ها دارای حرمت و محرمیت بودند: حرمت، ارزش و تقدس است و محرمیت یعنی اینکه دیگران به راحتی نمی توانستند وارد خانه شوند. به همین جهت در خانه ها، ورودی ها ویژگی های خاص داشتند. از گذر عمومی ابتدا وارد هشتی می شدند، از هشتی عبور می کردند و از راهرویی که حتی چند پیچ داشت عبور کرده، عمدتاً از گوشه جنوبی خانه وارد میانسرا می شدند. به دو دلیل، اولاً در جبهه شمالی میانسرا، قسمت مرغوب ساختمان قرار دارد و ثانیاً وقتی از قسمت جنوب میانسرا وارد می شوند، نمای شمالی ساختمان را می بینند که نمای با ارزشی است. البته گاهی نیز از قسمت ها و گوشه های دیگر وارد میانسرا می شوند (عمرانی پور، ۱۳۸۱: ۱۳۶-۱۳۴).

در ابتدای خانه سنتی ایران فضایی چند ضلعی با تزئینات زیبا و بسیار متنوع که با کاربردی های آرام بخش همراه است این فضا هشتی نام دارد که در اکثر مواقع شکل آن هشت ضلعی است اما به معنی عدد هشت نیست زیرا هشتی هایی به شکل دایره و

مربع و دیگر شکل ها وجود دارد که معنی اصلی آن فضایی بیرون زده نسبت به فضای داخل است و تنها این فضا است که با بیرون ارتباط دارد و در اصل وظیفه ی این فضا ایجاد مکث تقسیم فضایی و مکانی جهت انتظار و آماده شدن افراد خانه برای پذیرا شدن مهمان است و همواره فضای ورودی مکان مناسبی برای بدرقه و استقبال از میهمانان و تازه واردان به شمار می آمده است این سنت از لحاظ مذهبی نیکو شمرده می شود پیامبر اسلام(ص) چنین نقل شده است: حق کسی که داخل خانه می شود بر اهل آن خانه آن است که در وقت داخل شدن و بیرون رفتن پاره (ای) با او راه بروند(مجلسی، ص ۲۴۳). عبدالله مستوفی در توصیف هشتی خانه قدیمی خود چنین نوشته است: در وسط، در مدخل خانه را ساخته و پشت این در یک هشت بنا نموده بودند. این هشتی درست هشت ضلع داشت. از سمت راست در مدخل، اول دری بود که با طاق قاپوچی و بعد در دیگری که به طولی می رفت و از سمت چپ اولی راه پله بام و دومی در حیاط بیرونی و بالاخره در روبروی در مدخل راهرویی بود که وارد دالانی می شود و بوسیله یک پیچ و دالان دراز دیگری به قسمت دوم یعنی اندرون می رفت پس این پانزده در بیست ذرع را هم دو قسمت کرده در قسمت سمت راست یک طولی و در قسمت سمت چپ یک بیرونی ساخته بودند(مستوفی، ۱۳۷۱، ص ۱۷۱).

شکل شماره ۱: موقعیت قرارگیری هشتی پلان خانه حاج مصورالملکی اصفهان
ماخذ: (حاجی قاسمی، ۱۳۸۴: ۵۲)

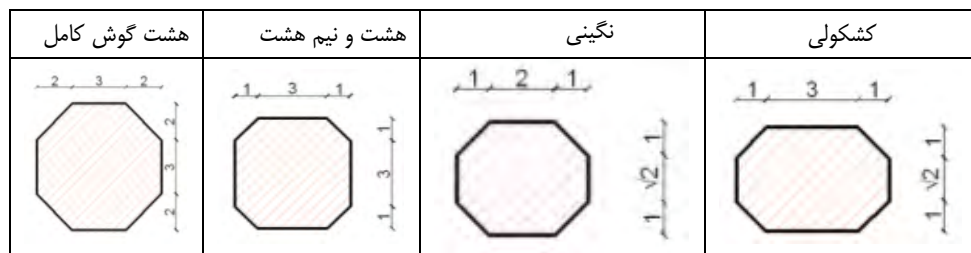
۴- هشتی و عناصر آن

هشتی از مصدر هشتن به معنای گذاردن است. محوطه ایست به شکل کثیر الاضلاع(در اصل هشت ضلعی) یا مدور که بین کوچه و خیابان و در ورودی حیاط می ساختند و در دو سوی آن سکوها و نیمکت هایی برای نشستن افراد می گذاشتند(معین، ۱۳۶۳: ۵۱۴۵). هشتی فضای مکث سرپوشیده ای است در ورودی که معمولاً بلافاصله بعد از سردر و مدخل قرار می گیرد و قاعده آن ممکن است به شکل های مختلفی باشد(حاجی قاسمی، ۱۳۸۴). بعد از سردر ورودی وارد هشتی یا کریاس می شدند(پیرنیا، ۱۳۸۷: ۱۶۰). داخل هشتی عناصر مختلفی مثل سکو، چراغدان و برای بالارفتن به فرور(اتاق الای هشتی) پله ای در نظر گرفته می شده است(پیرنیا، ۱۳۸۷: ۱۶۰). جنس سکوهای هشتی معمولاً از سنگ و در مواردی از آجر بوده است. در تعدادی از خانه های قدیمی سردر و هشتی ورودی ما بین دو یا سه خانه مشترک بوده و دسترسی به آنها را فراهم می ساخته است. اغلب به شکل هشت ضلعی یا نیمه هشت ضلعی و یا بیشتر مواقع چهار گوش است. هشتی دارای سقفی کوتاه و یک منفذ کوچک نور در سقف گنبدی شکل آن است و عموماً سکوهایی برای نشستن در آن طراحی شده است. هشتی برای انشعاب قسمتهای مختلف خانه و گاه برای دسترسی به چند خانه ساخته می شد. در خانه های بزرگ، اندرونی و اقامتگاه های خدمتکاران نیز به هشتی راه داشتند و اغلب برای جدا سازی آقایان و خانم ها دو قسمتی ساخته می شد.

۵- الگوی شکلی و تناسبات هشتی

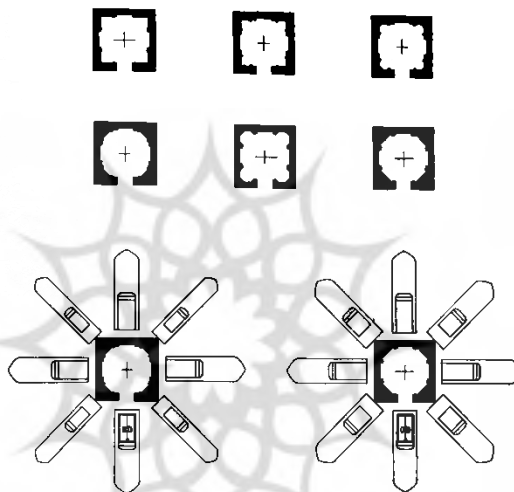
معمولاً هشتی دارای ابعادی متناسب حدود 3×3 با رعایت پنجره و دری از حیاط و یک در از کوچه و گذرگاه دارد. این حالت سبب جلوگیری از چشم انداز مستقیم به درون حیاط و محوطه خانه می شود. هرچند که در بیشتر مواقع شکل آن هشت ضلعی است اما این به مفهوم هشت(عدد) نیست و هشتی هایی به شکل مربع و دیگر شکل ها نیز وجود دارد. منظور از هشت چیزی است که از فضای داخلی خانه بیرون آمده و تنها جایی است که با بیرون خانه

ارتباط دارد. این فضا و راهرو های پیچ در پیچ منتهی به حیاط اندرونی و بیرونی مانع دید افراد غریبه به داخل حریم مقدس خانواده می شده است. ایجاد مکث، تقسیم فضایی و فضایی جهت انتظار از عملکردهای جالب این عنصر می باشد. هشت ضلعی هایی که در ایران به کار می رفته اند و در هشتی های خانه هم استفاده شده که عبارتند از: هشت گوش کامل، هشت و نیم هشت، نگینی، کشکولی (پیرنیا، ۱۳۸۷: ۱۶۰).

شکل شماره ۲: انواع هشت ضلعی که برای ساخت هشتی ها بکار گرفته می شده است.

ماخذ: (پیرنیا، ۱۳۸۷: ۱۷۳)

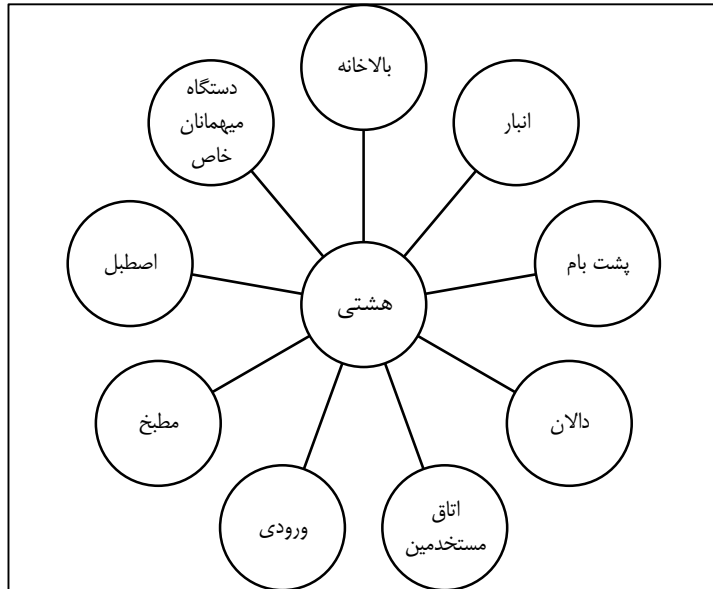

شکل شماره ۳: اشکال مختلف هشتی ماخذ: (کاتب، ۱۳۹۱: ۱۷۸)

۶- الگوی ارتباطی هشتی با سایر فضاها

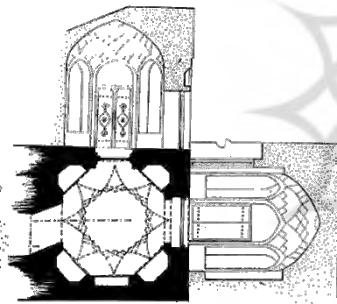
در درون هر هشتی یک یا چند راه، یک یا چند در وجود دارد. یک راه به بالا خانه می رود و از طریق راه پله و راهروها به اتاق های گوشوار و مهتابی می رسد. بالاخانه معادل طبقه دوم عمارت است. این راه برای کسانی است که قرار نیست به درون خانه و به حیاط ها داخل شوند یک راه هم به حیاط می رسد. اگر در درون هشتی ایستاده باشیم و همه درهای مستقر در دیوارهای پیرامون هشتی بسته باشند از این درها یکی به ورودی خانه مربوط است که از سایر درها بزرگتر است و یکی به بالاخانه و یکی به دستگاه میهمانان خاص و یکی به پشت بام که با مسیر رفتن به بالا خانه می تواند مشترک باشد و تنها دالان است که به حیاط منتهی می شود و فاقد در است (حائری، ۱۳۸۴: ۱۲۳).

در خانه های بزرگ، اندرونی و اقامتگاه های خدمتکاران نیز به هشتی راه داشتند و اغلب برای جدا سازی آقایان و خانم ها دو قسمتی ساخته می شد. در بناهایی که از آنها تنها یک راه منشعب می شد، فضای هشتی کارکرد یک فضای تقسیم کننده را نداشته، بلکه به عنوان فضایی برای انتظار و با شکوه نمودن مسیر ورودی مورد استفاده قرار می گرفته است. از فضای هشتی برای تغییر جهت مسیر حرکت نیز استفاده می کرده اند (سلطان زاده، ۱۳۷۲: ۷۴).

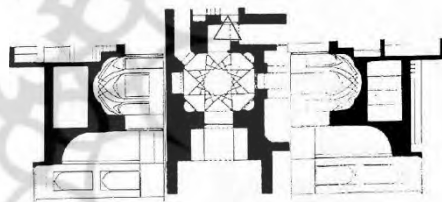

شکل شماره ۴: دیاگرام ارتباطات هشتی با بخش های مختلف؛ ماخذ: نگارندگان

علاوه بر هشتی داخلی در فضای ورودی خانه ها، در برخی موارد دو یا چند خانه دارای یک هشتی مشترک بیرونی بوده اند که فضای دسترسی را از فضای جدا و متمایز می کرده است. این هشتی از لحاظ کاربردی تقریباً همانند یک پیش خان بود. بعضی از این گونه هشتی های بیرونی در کنار معبر دارای یک در ورودی بودند که هنگام شب بسته می شد. می توان حدس زد که طرح فوق در موارد نا امنی بیشتر مورد توجه قرار می گرفته است.

شکل شماره ۶: هشتی خانه معظمی گلپایگان و درهای ارتباطی آن؛ ماخذ: (مرادی، اصغر محمد (۱۳۸۱:۱۲۰)

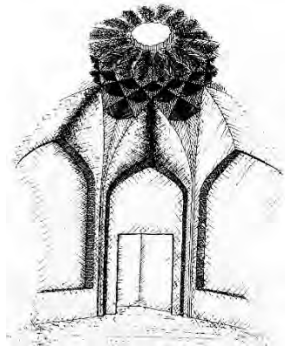
شکل شماره ۵: هشتی خانه چرمی اصفهان و درهای ارتباطی آن؛ ماخذ: (مرادی، اصغر محمد (۱۳۸۱:۱۲۲)

۷- پوشش هشتی

پوشش گنبدی هشتی گاه به زیبایی با کاربردی آجری و یا گچی تزئین می شد. پوشش های هشتی ها بسیار متنوع و معمولاً با کاربردی های بسیار زیبایی پوشیده شده است (پیرنیا، ۱۳۸۷:۱۶۰). هشتی بیشتر خانه ها دارای ارتفاع کم و متناسب با فضای ورودی است اما هشتی بناهای بزرگ و عظیم، مرتفع و مزین به کاشی، کاربردی و یا سایر تزئینات هستند. بعد از ورود به ساختمان به علت شدید بودن نور در بیرون می بایست نور شکسته شود، تا داخل ساختمان حالت نامطلوبی از نظر وارد شونده نداشته باشد. یکی از عوامل مهم معماری در تقسیم و شکست شدت نور، هشتی های ورودی هستند که گرد و یا چند ضلعی ساخته می شدند. در بسیاری از بناهای عمومی مانند مسجدها و مدرسه ها، در بخشی از دیوار هشتی که به ایوان مجاور آن متصل بود، روزنی به صورت مشبک یا ساده در بالای هشتی معمولاً نورگیری وجود دارد که نور متمرکز ملایمی را در ساعات مختلف روز به داخل انتقال می دهد، به کار بردن این شیوه برای تنظیم و متعادل کردن نور و حرارت از ویژگیهای معماری سنتی، به ویژه در حاشیه کویر است، تا ضمن تامین نور برای هشتی، منظره ای از داخل بنا نیز از آنجا دیده شود. این موضوع توجه بسیاری از سیاحان را بخود جلب می کرد.

شکل شماره ۷: سقف هشتی خانه پیرنیا نائین
ماخذ: نگارندگان

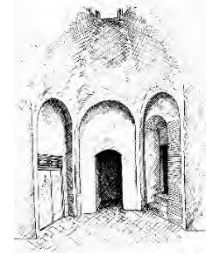
شکل شماره ۸: نورگیری هشتی در خانه گرجی ها یزد
ماخذ: (مرادی، اصغر محمد، ۱۳۸۱: ۱۲۴)

شکل شماره ۱۱: سقف هشتی خانه تاج کاشان؛
ماخذ: نگارندگان

شکل شماره ۱۰: سقف هشتی خانه بخردی اصفهان؛
ماخذ: نگارندگان

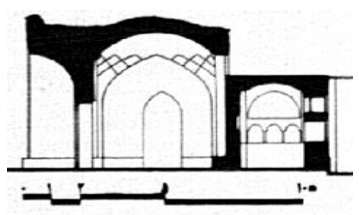
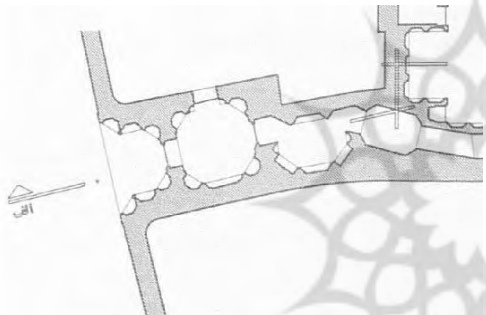

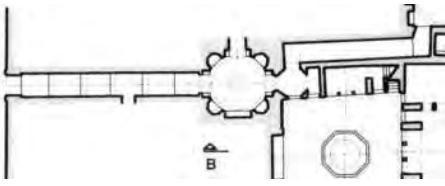

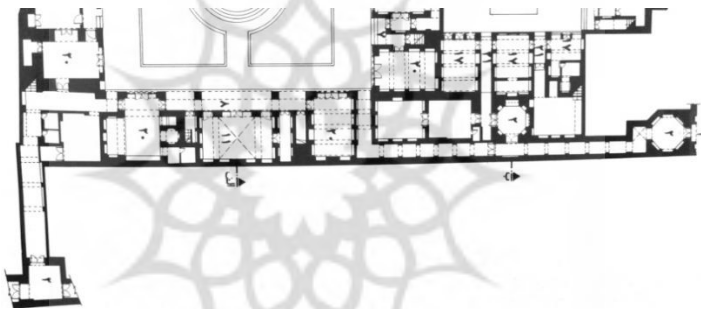
شکل شماره ۹: هشتی خانه صدر اصفهان؛
ماخذ: (مرادی، اصغر محمد ۱۳۸۱: ۱۲۴)

همانگونه که ذکر شد، هشتی در بیشتر بناهای سنتی معماری ایران با کاربری های متفاوت، به عنوان مفصل جدا کننده احساس فضای قبلی و آغاز فضای پیش رو، محسوب می شود که در ذیل با تحلیل نمونه های موردی ذکر شده به بررسی موقعیت قرارگیری آن در کاربرخانه های معماری درونگرای ایران، پرداخته می شود.

۸- معرفی نمونه ها

ردیف	نمونه انتخابی	زمان ساخت	محل قرارگیری هشتی	شکل هشتی	تزیینات	ارتباطات
۱	خانه چرمی اصفهان	قاجار	گوشه شمال غربی	هشت گوش کامل	گچبری	دالان های هشتی یکی به گوشه حیاط و دیگری به فضای اصطبل در شمال منتهی میشود.
	<p>برش هشتی ورودی ماخذ: گنجنامه خانه های اصفهان</p>		<p>پلان هشتی ورودی ماخذ: گنجنامه خانه های اصفهان</p>			
ردیف	نمونه انتخابی	زمان ساخت	محل قرارگیری هشتی	شکل هشتی	تزیینات	ارتباطات

۲	خانه سوکیاس اصفهان	صفوی	شمال	قاعده مربع	یزدی بندی	از یک سو توسط دالانی با حیاط خانه و از سوی دیگر با فضای مطبخ مرتبط است.
 <p>برش هشتی ورودی ماخذ: گنجنامه خانه های اصفهان</p>		 <p>پلان هشتی ورودی ماخذ: گنجنامه خانه های اصفهان</p>				
ردیف	نمونه انتخابی	زمان ساخت	محل قرارگیری هشتی	شکل هشتی	تزیینات	ارتباطات
۳	خانه بروجردیهای کاشان	قاجار	شمال، غرب، جنوب	هشت گوش	گچبری نیم گود و شیر شگری توام با رنگ	
 <p>برش هشتی؛ ماخذ: ۴۱:۱۳۸۷</p>		 <p>پلان هشتی ورودی؛ ماخذ: ۴۱:۱۳۸۷</p>				
ردیف	نمونه انتخابی	زمان ساخت	محل قرارگیری هشتی	شکل هشتی	تزیینات	ارتباطات
۴	خانه مستروای یزد	قاجار	شمال	هشت گوش نگیبی	طاق ترکیب	از یک سو توسط دالانی با حیاط خانه و از سوی دیگر با سه دری مرتبط است.
 <p>برش هشتی ورودی (حاجی قاسمی، ۱۳۸۴: ۱۹۱)</p>		 <p>پلان هشتی ورودی (حاجی قاسمی، ۱۳۸۴: ۱۹۰)</p>				
ردیف	نمونه انتخابی	زمان ساخت	محل قرارگیری هشتی	شکل هشتی	تزیینات	ارتباطات
۵	خانه عباسیان	قاجار	شمال و	هشت	کاربندی	یک هشتی بزرگ، یک هشتی کوچک و یک حیاط

سرباز که در مجموع با پیچ و خم به یکی از راهروهای گوشه حیاط می رسد	گوش	جنوب	کاشان			
 <p>پلان هشتی ورودی ماخذ: گنجنامه خانه های کاشان</p>	 <p>برش هشتی ورودی ماخذ: گنجنامه خانه های کاشان</p>					
ارتباطات	تزیینات	شکل هشتی	محل قرارگیری هشتی	زمان ساخت	نمونه انتخابی	ردیف
هشتی جبهه شمال شرقی به دالان طولی مرتبط است که در میانه این دالان پس از عبور از یک هشتی دوم از یک سو به حیاط بیرونی و از سوی دیگر به اتاق سه دری مرتبط می شود.		هشت گوش	شرق و شمال شرقی	قاجار	خانه عکاف زاده و شریف اصفهان	۶
						

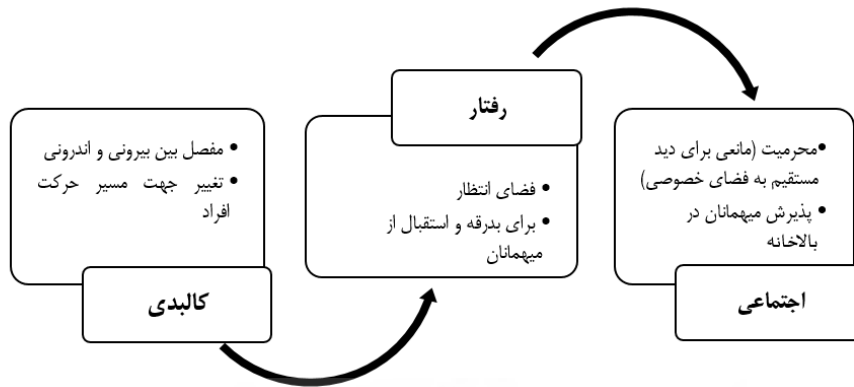
۹- نقش اقلیمی هشتی

در طرح های سنتی اقلیم گرم و خشک، در حیاط از کوچه و یا خیابان و یا بازار و یا گذرگاه به محلی به نام "هشتی" می باشد، سطح هشتی همسطح با سطح حیاط و یا با اختلاف ارتفاع چند پله به سطح حیاط خواهد بود. ارتباط هشتی با سطح معبر و کوچه و یا خیابان نیز با اختلاف سطح چند پله طوری تعبیه می شود که در نتیجه سطح حیاط از کوچه و یا خیابان پایین تر واقع شود. مسلماً این هشتی مانع کوران بادهای شدید و گردبادهایی است که از نفوذ و حرکت مستقیم باد از کوچه به درون حیاط می شود. ضمناً اختلاف سطح بین حیاط و بنا و کوچه یا خیابان بدان سبب است که حفظی باشد در مقابل کوران های شدید و بادهای گرم و پیشگیری نفوذ آن به ساختمان. قابل توجه می باشد که هشتی به دو صورت بیرونی از ساختمان و در داخل حیاط قابل اجرا می باشد (زمرشید ی، ۱۹۰۳۸۵). عنصر هشتی علاوه بر کارکردهای فضایی خویش، عنصری اقلیمی نیز محسوب می شود چرا که واسطه ای برای ورود از فضای باز به بسته است و بدین سبب معمار هنرمند ایرانی در طراحی هشتی همانند سایر فضاها بسته به نوع اقلیم منطقه فرم و شکل پاسخگوی آن اقلیم را بکار برده است.

نتیجه گیری

بر اساس بررسی های صورت گرفته در این پژوهش و تحلیل گونه های مختلف هشتی در خانه ها و شهرهای مختلف می توان ادعا کرد که هشتی از مفاهیم عمیقی در درون خود بهره مند است و بسته به بنا و شرایط کارکردی - محیطی آن در ابعاد و شکل های مختلف مطرح می گردد. هشتی ها در زمینه های مختلفی رسالت خود را به انجام می رسانند و می توان آن ها را در

زمینه‌های کلی رفتاری، کالبدی و اجتماعی دسته بندی نمود. نتیجه‌گیری کلی بررسی هشتی در خانه‌های سنتی اقلیم گرم و خشک شهرهای یزد، اصفهان و کاشان بیانگر این مطلب است که هشتی به عنوان یک عنصر عملکردی سنتی در ابنیه مسکونی تفاوت‌هایی از لحاظ ساختاری دارد و همانطور که تحلیل‌های صورت گرفته نشان داد، در موارد مشابه در یک شهر به ندرت دو هشتی مشابه با معماری یکسان دیده می‌شود و این امر سبب می‌شود که در بیشتر موارد هر هشتی هویت خاص خود را داشته باشد. در خانه‌های ایرانی، مصالح بکار رفته، میزان تزئینات، ارتباطات و اندازه هشتی بستگی به تمکن مالی مالک خانه داشت اما در عین حال کارکرد آن در تمام ابنیه مسکونی بررسی شده به‌عنوان فضای تقسیم در ابتدای سلسله مراتب ورودی برخی خانه‌های سنتی مشهود است.

نمودار شماره ۱: (ماخذ: نگارندگان)

پیوست

گونه شناس، پرداختن به الگو یا مدلی است که قابلیت تکرار دارد و می‌توان در طراحی از آن تبعیت نمود. الزاماً فرم آن هشت ضلعی نمی‌باشد، به همین جهت معمولاً به این فضا «مکتگاه» گفته میشود.

منابع

۱. بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۹)، عناصر هویت ساز در معماری خانه های ایرانی، دوفصلنامه علمی_ پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۳؛ ص ۵۵-۶۸.
۲. پیرنیا، محمدکریم، معاریان، غلامحسین (۱۳۸۵) انتشارات سروش دانش، تهران.
۳. حائری مازندرانی، محمدرضا (۱۳۸۸)، خانه، فرهنگ، طبیعت (بررسی معماری خانه های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه)، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
۴. حاجی قاسمی، کامبیز (۱۳۸۳)، گنجنامه خانه های یزد، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی و روزنه، تهران.
۵. حاجی قاسمی، کامبیز (۱۳۷۵)، گنجنامه خانه های کاشان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی و روزنه، تهران.
۶. حاجی قاسمی، کامبیز (۱۳۷۷)، گنجنامه خانه های اصفهان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی و روزنه، تهران.
۷. سلطان زاده، حسین (۱۳۷۲)، فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران، انتشارات دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران.
۸. زمرشیدی، حسین (۱۳۸۵)، معماری ایران، اجرای ساختمان با مصالح سنتی، انتشارات زمر، تهران.
۹. صارمی، علی اکبر (۱۳۷۶)، ارزشهای پایدار در معماری ایران، انتشارات میراث فرهنگی کشور، تهران.
۱۰. کاتب، فاطمه، پارسی، فرامرز (۱۳۸۷)، معماری خانه های ایران، مجله معمار، شماره ۴۸، فروردین و اردیبهشت.
۱۱. کاتب، فاطمه (۱۳۹۱)، معماری خانه های ایرانی، سازمان چاپ و انتشارات، تهران، ایران.
۱۲. عمرانی پور، علی (۱۳۸۳)، هنر و معماری اسلامی ایران، یادنامه استاد دکتر لطیف ابوالقاسمی، انتشارات وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان عمران و بهسازی شهری، تهران.
۱۳. مرادی، اصغرمحمد، کبیریان، آتس سا (۱۳۸۱)، معرفی تعدادی از ابنیه سنتی معماری ایران و تحلیلی بر ویژگیهای فضایی آنها، سازمان میراث فرهنگی کشور، انتشارات تعاون، تهران.